

Arkeologisk undersökning på

FORNÄS UDD

av ett röse på gravfält Vika 55:1 i Vika socken
Falukommun, Dalarnas län

Arkeologisk rapport 2017:4

Joakim Wehlin

Arkeologisk undersökning på

FORNÄS UDD

av ett röse på gravfält Vika 55:1 i Vika socken
Falun kommun, Dalarnas län

Joakim Wehlin

Dalarnas museum
Arkeologisk rapport 2017:4

Renritning: Joakim Wehlin

Form: Eva Carlsson

Framsida: Stenbärare i färd med att nedmontera stenröset på Fornäs udd. Foto:
Krister Källström.

Rapporten kan beställas från Dalarnas museum, Box 22, 791 21 FALUN
tfn 023-666 55 00, e-post info@dalarnasmuseum.se

© Lantmäteriet i2014/00618

© Dalarnas museum 2017

Tryck: Dalarnas museum, Falun, 2017

ISSN 1400-8815

Innehåll

Inledning	5
Kunskapsläge.....	6
Bronsålder och äldre metalltid.....	6
Gravarna.....	8
Runn och Tunabygden.....	10
Fornäs udd	10
Syfte.....	12
Metod och	12
genomförande.....	12
Resultat	14
Makroanalys	16
Datering.....	18
Kartering	18
Förmedling.....	20
Slutsatser och utvärdering.....	21
Tack	21
Sammanfattning	21
Referenser.....	22
Arkiv	23
Tekniska och administrativa uppgifter	23
Makroskopiska analyser, Bilaga 1	25
Tre ögonblicksbilder av 3D-modellen av stenröset, Bilaga 2	27

Inledning

En av de förhistoriska tidsperioderna som vi vet minst om i Dalarna är den som vanligen benämns bronsålder, 1700–500 f.Kr. Vid denna tid tycks livet ha förändrats för människorna i Dalarna. Det syns tydligt i det arkeologiska materialet. Helt nya typer av fornlämningar och föremål dyker upp. Främst rör det sig om gravar i form av stora stenrösen och många av dem finns ännu kvar.

På Fornäs udd vid sjön Runn i Vika socken finns flera sådana gravrösen som sannolikt kan dateras till bronsålder (figur 1). Den förmodade dateringen bygger på rösenas utseende, placering och storlek, detta i en jämförelse med

Figur 1. Utdrag ur terrängkartan med undersökningsområdet Fornäs udd markerat med blå cirkel. Skala 1:50 000.

Figur 2. I Dalarna har tolv metallföremål från bronsålder påträffats. På bilden två av de äldsta, en bronsdolk från Räfstylla i Torsång samt en kantyx i brons från Lima. Båda föremålen dateras till den äldre delen av bronsålder, 1700–1100 f.Kr. Foto: Heléne Sjöstrand.

stenrösen som finns i södra Sverige och längs östersjökusten. Endast ett par sådan rösen i Dalarna har tidigare undersökts av arkeologer, och inga fynd har gjorts för att säkerställa en datering.

För att fylla denna kunskapslucka i Dalarnas förhistoria genomförde Dalarnas museum en forskningsundersökning av det ena röset på Fornäs udd, fornlämning Vika 55, i juli 2015. Undersökningen var också en del av Joakim Wehlins pågående projekt: *Livsstrategier och identiteter. Tidig metalltid i inre Skandinavien 4000-2000 kal. BP*. Vid undersökningen medverkade frivilliga, främst från Vika-Hosjö hembygdsförening.

Kunskapsläge

Bronsålder och äldre metalltid

Vid slutet av stenålder, omkring 2000 f.Kr., sker den egentliga jordbruks-ekonomiska expansionen. De södra delarna av Skandinavien blir under den här tiden ett relativt enhetligt område med likartade föremålsformer och kulturyttringar. Detta fortsätter under den efterföljande tidsperioden som vi idag kallar bronsålder och som varade

1700–500 f.Kr. Då introduceras metallen på allvar, först som föremål av ren koppar och senare som en legering i form av brons. De första metallföremålen som kommer till södra Skandinavien är färdigtillverkade flata yxor och något senare dolkklingor (figur 2) (Wehlin & Lannerbro Norell 2016).

Bronsåldern är ett modernt samlingsnamn på en period då man inom ett visst område tycks ha anammat ett liknande sätt att leva. Man bygger likartade hus, använder likadana föremål, begraver sina döda enligt samma tradition och nyttjar samma symbolspråk. Förutom metallen kännetecknas perioden speciellt av gravmonumenten i form av högar eller stenrösen samt de figurativa hållristningarna.

Dalarna har ansetts ligga i den norra ytterkanten av de sydskanadinaviska traditionerna och dessa kan endast till viss del överföras på vårt område. Men hur var det längre norrut?

Norr om Dalarna sker också en markant förändring omkring 2000 f.Kr. Denna liknar inte den som sker i södra Skandinavien och man har också en annan periodindelning. Tiden 2000–800 f.Kr. benämns i mellersta Norrland för epineolitikum, vilket kännetecknas av att människorna i området fortsatt lever i en stenålderskultur. Tiden efter 800 f.Kr. är uppdelad som i södra Skandinavien. I norra Norrland och i de nordliga delarna av dagens Norge och Finland kallas hela tidsperioden från 2000 f.Kr. till Kristi födelse för äldre metalltid (Wehlin & Lannerbro Norell 2016).

Figur 3. Olika typer av pilspetsar från yngre sten- och bronsålder. Spetsarna är gjorda av kvartsit eller kvartsliknande material och skiffer. Från vänster till höger är spetsarna funna i Husby, Ore, Venjan och de två sista i Mora. Spetsarna är omkring 5 centimeter långa. Foto: Heléne Sjöstrand.

Det som syns i det norrländska materialet är tydliga influenser österifrån, från de norra delarna av dagens Ryssland och Sibirien. Detta uttrycks i exempelvis spjut- och pilspetsar i kvartsit eller kvartsitliknande material som tillverkats med en speciell teknik som ger välformade och tunna spetsar (figur 3). Även flera typer av pilspetsar i skiffer visar på en kontakt österut.

Boplatserna i Norrlands inland ligger vanligen vid vattendragen i skogslandskapet och det tycks som om man bott på samma platser som tidigare. Ser vi till levnadssättet tycks det därför inte skilja mycket från perioden innan, men en viss skillnad finns. Istället för de stora boplatsvallarna påträffas vanligen flera mindre runda hyddvallar. Detta antyder att samhällsstrukturen och familjeförhållandena ändrats. En annan stor förändring är också att lågfjällsområdena befolkas (Wehlin & Lannerbro Norell 2016).

Metallföremål finns även i Norrland under denna period. De flesta utav dessa utgörs av en speciell typ av holkyxor av brons, vilka också påträffats

Figur 4. Holkyxa av brons som är påträffad vid Öroiken vid Tisjön i Lima. Yxan är omkring 7 centimeter lång och är av en typ som har paralleller i östra Ryssland. Detta syns framförallt på den svaga orneringen på yxans skaftdel. Foto: Heléne Sjöstrand. Illustration: Maria Lannerbro Norell, Dalarnas museum.

i stor utsträckning i Mälardalsområdet (figur 4). Dessa yxor har sitt ursprung i östra Ryssland. Spridningen av yxorna i Mälardalen har sannolikt gått från Baltikum över de åländska öarna. I Norrland däremot kan de ha kommit samma väg som kvartsitpilspetsarna, det vill säga från norra Ryssland. Det mest typiska för den här tiden i Norrland är dock asbestkeramiken. Denna keramik har magrats med asbest och krukorna har vanligen smyckats med geometriska mönster.

Hällristningar som

liknar de i södra Skandinavien finns också i Norrland. Där började man dock göra hållristningar redan under yngre stenåldern. De flesta ristningarna och bilderna är från stenåldern, men det finns också ett antal yngre ristningar.

Det första och andra årtusendet innan Kristi födelse är svåra att studera i Dalarna. Tidigare har perioden precis som i Norrland beskrivits som en fortsättning av stenålderns fångstkultur. Samtidigt uttrycks att detta är en period av förändring och tydliga tendenser finns på ett öppnare landskap och en ökad jordbruksaktivitet i lågfjälls- och slättområdena. Under denna tidsperiod är det tydligt att människorna i Dalarna ändrade sitt sätt att leva, men de arkeologiska lämningarna är få och består främst av stora stenrösen och spridda lösfynd (Wehlin & Lannerbro Norell 2016).

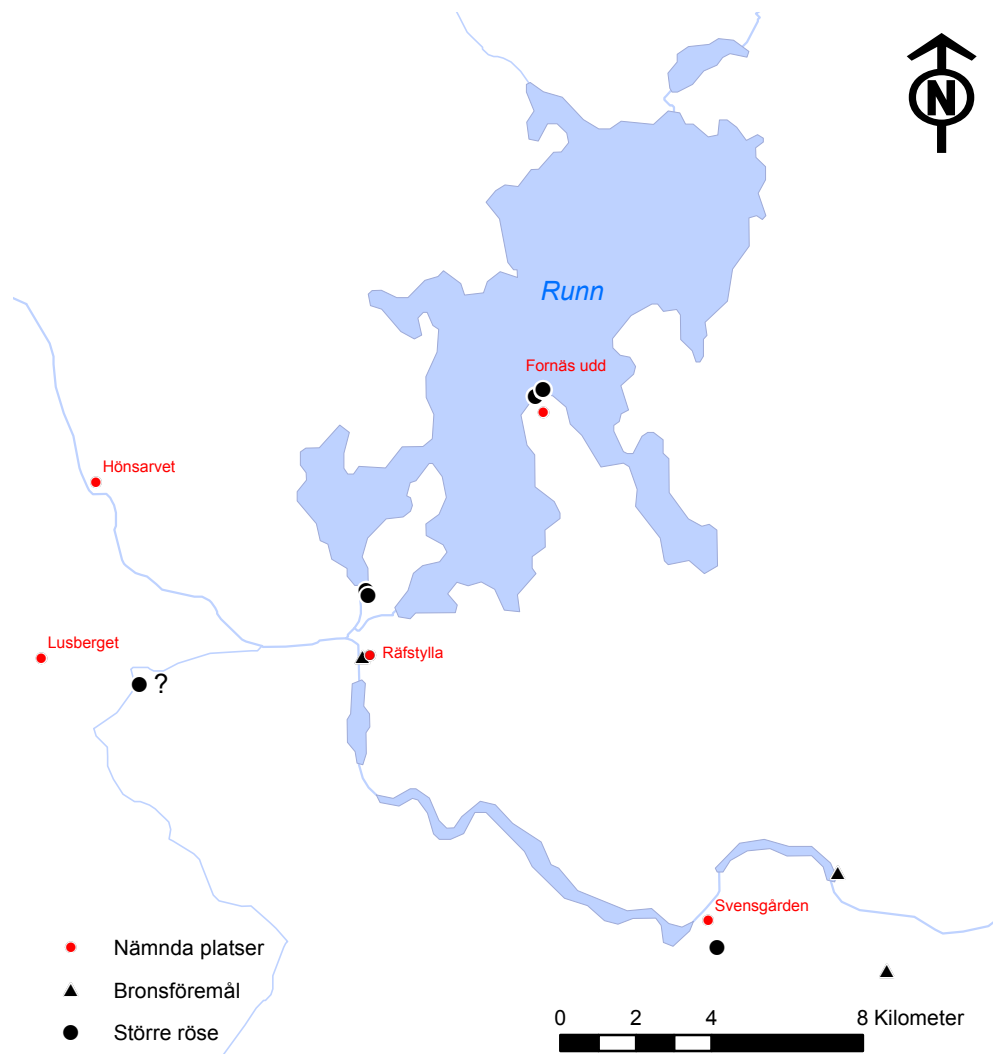
Gravarna

De mest markanta lämningarna från denna tid utgörs av de större stenrösen. I Sverige finns tiotusentals gravhögar och rösen, främst i de södra delarna av landet och längst norrlandskusten. I Dalarna är rösen något mindre och vi känner idag till ett fyrtiotal gravrösen som mäter över åtta meter i diameter. Storleken på gravrösen samt deras placering i landskapet kan till viss mån användas för en datering. Ett fåtal gravar från denna tid har undersökts i Dalarna och det finns ytterligare ett antal rösen som är av sådan karaktär att man kan anta att de är från tidsperioden. I de rösen som undersökts är det främst förekomsten av hållkistor i dessa som använts som belägg för deras ålder. Detta beror på att fyndmaterialet i övrigt är mycket litet.

En liknande plats som den på Fornäs udd finns på Salunäset vid Siljan strax söder om Rättvik. Där finns två grupper med gravar. I den norra delen finns en samling med tre rösen och i söder en samling med fyra rösen. Ett röse i den norra delen är betydligt större än de övriga, 10 meter i diameter och 1 meter högt. Fem av de mindre rösen har undersökts och det som hittades var kol och enstaka brända ben. I ett av rösen fanns en kistkonstruktion (Serning 1966).

Figur 5. Det ännu ej undersökta röset på Tingsnäs udde, fornlämning Leksand 102. Röset är ovalt 10x7 meter stort och 1,1 meter högt. Foto från sydväst, Joakim Wehlin.

Figur 6. Sjön Runn mellan Falun och Borlänge med större rösen och bronsföremål som dateras till bronsålder. Tingsröset eller snarare högen vid Stora Tuna kyrka är en svårdefinierad lämning. Skala 1:200 000.

På Tingsnäs udde vid Siljan, endast 9 kilometer från ovan nämnda Salunäset, undersöktes ett stenröse och en mindre stensättning 1960 av Inga Serning (1966). Förutom dessa två gravar finns ytterligare ett röse på udden och alla tre ligger på rad och följer strandlinjen (figur 5). De båda rösen är något ovala och är omkring 10 meter i diameter och 1 meter höga. Under stenpackningen i det undersökta röset påträffades en 9 meter lång stenkonstruktion i form av ett skepp. I övrigt påträffades inga fynd. Stensättningen undersöktes endast delvis, men ingen kista eller andra fynd hittades.

Uppbyggda skepp av sten likt den som påträffades i röset benämns skeppssättningar och är vanligt förekommande under tidsperioden 1300–700 f.Kr., men detta främst i Östersjöområdet (Wehlin 2013). Skeppssättningarna ligger vanligen vid dåtidens kust, vilket gör skeppet på Tingsnäs udde mycket intressant. Norr om Mälardalen finns endast ett fåtal kända skeppssättningar och samtliga av dessa ligger i närheten av dåtidens kust.

Det är dock tydligt att inte alla större rösen eller stensättningar är från bronsålder. Vid Smedsbo i Grytnäs har undersökningar av ett flackt röse och en intilliggande stensättning visat detta. Gravarna låg på en höjdrygg omkring 700 meter öster om Dalälven. I den större graven, som var 10 meter i diameter, påträffades endast brända ben (Östmark 1982; Skälberg 1989). Benen kom från

en individ och har daterats genom ¹⁴C-analys till 340–540 e.Kr. Den mindre stensättningen var fyra meter i diameter och vid undersökningen påträffades ett fåtal brända ben och kol. Graven har daterats genom ¹⁴C-analys till 660–1640 e.Kr. Med tanke på resultatet från den större stensättningen, är det högst sannolikt att denna grav skall dateras till vendel- eller möjligen vikingatid, 550–1100 e.Kr. (Carlsson 2016).

Det finns också mindre rösen eller stensättningar som kan dateras till bronsålder. Ett exempel på detta finns vid Svensgården intill Dalälven nära Stora Skedvi (figur 6). Gravfältet består av sju stensättningar och ligger på en liten höjdrygg. Gravarna är uppbyggda av sten och är omkring 3–7 meter i diameter och några decimeter höga. Utseendemässigt ser det ut som ett gravfält från järnålder, men när man genomförde en utgrävning av en av dessa påträffades inga fynd som kunde bekräfta en sådan datering. Den grav som undersöktes låg på krönet av höjdryggen och var vid undersökningstillfället omkring 5 meter i diameter och uppbyggd i två skikt. Centralt fanns en liten kista av kantställda stenar. Kistan var omkring 0,4 meter stor och i denna fanns brända ben och ett kvartsstycke (Hyenstrand 1972). Kistan antydde en äldre datering, vilket också ¹⁴C-analysen kunde bekräfta. Benen från begravningen daterades till tidsperioden 750–400 f.Kr. Graven är alltså betydligt äldre än man tidigare trott, men gravfältet i övrigt är sannolikt från järnålder (Wehlin MS).

Runn och Tunabygden

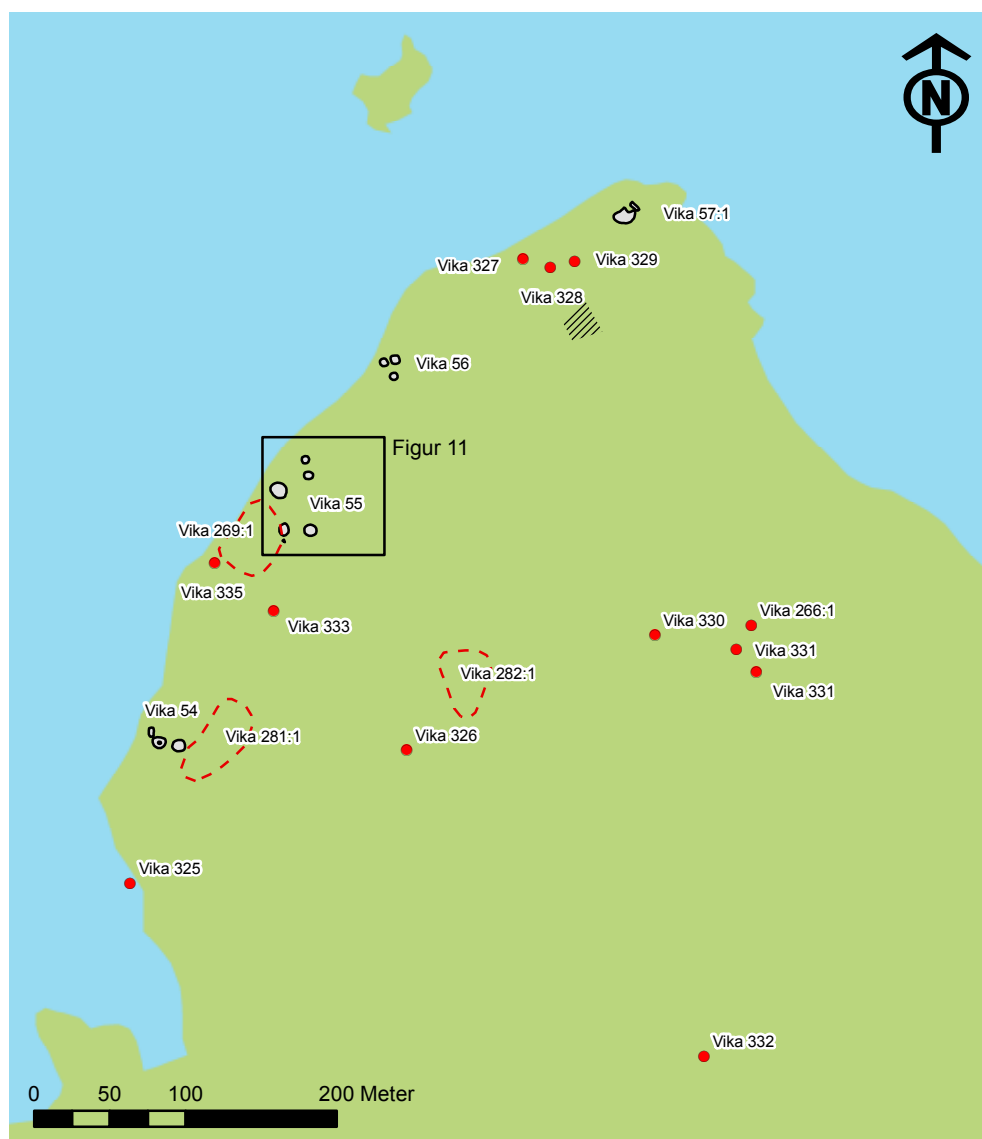
Runt sjön Runn finns ett antal kända gravar från förhistorisk tid. De flesta av dessa är från järnåldern, men de större rösen samt möjligen några till är sannolikt äldre (figur 6). Förutom Fornäs udd finns en samling rösen och stensättningar vid Burgrevgården i Torsång i Runns södra del, fornlämning 56, 57, 59 och 60.

Förutom rösen har ett antal bronsföremål påträffats längs Dalälven. Och vid Lusberget i Stora Tuna finns ristningar som skulle kunna jämföras med de sydsandinaviska motsvarigheterna. Ristningarna består främst av så kallade skålgropar, men också av figurativa ristningar i form av en cirkel och en rundad närmast päronformad figur. Den senare liknar de skosuleristningar som är vanliga längre söderut i landet (Wehlin & Lannerbro Norell 2016).

Inte långt från dessa ristningar ligger Hönsarvet. Från 1990 till mitten av 2000-talet genomförde Dalarnas museum arkeologiska undersökningar där. Undersökningarna resulterade bl.a. i fynd av sönderplöjda järnåldersgravar, men intill dessa har ett kulturlager samt en kokgrop påträffats och daterats till perioden 1500–900 f.Kr. Kokgropen innehöll stenavslag av flinta. Det är med andra ord ingen regelrätt boplats som påträffats, men lämningarna tyder på en omfattande aktivitet i området och sannolikt har det funnits en boplats där innan gravarna byggs under järnålder. Läget intill älven är utmärkt som boplatslokal. Analyserna av jordprover från platsen visar indikationer på jordbruk. Att det funnits människor i området vid denna tid finns det fler indikationer på. Exempelvis visar en pollenanalys i närheten att landskapet på Tunaslätten blir mer öppet omkring 1700 f.Kr., sannolikt på grund av boskapsdrift. Det finns dock inga tecken på mer omfattande odling förrän under yngre järnålder (Wehlin & Lannerbro Norell 2016).

Fornäs udd

Centralt vid sjön Runn ligger Fornäs udd. På udden finns en samling rösen som antas härröra från perioden 1700–500 f.Kr. (figur 7). Längst ut på udden

Figur 7. Utdrag ur fastighetskartan över Fornäs udd. På kartan syns samtliga kända fornlämningar samt övriga kulturhistoriska lämningar. Rösen och stensättningar, fornlämningarna Vika 54-57 har karterats mer exakt inom ramen för undersökningen (svartkantade). Skala 1:5 000.

och mest monumentalt ligger det största röset, fornlämning Vika 57:1 (figur 8). Detta är till synes omgrävt och enligt ordsbon Sigvard Sahlander (muntligen 2015-07-14) tog man sten där och forslade över isen vintertid när man byggde bron i Vika. En liknande uppgift fick landsantikvarie Björn Hallerdt vid sitt besök på Fornäs udd 1958 av docent K. I. Hildeman. Hallerdt sagesman säger dock att det skulle rör sig om bron i Torsång (Dalarnas museums arkiv 15266). Några hundra meter sydväst om röset längst ut på Fornäs udd ligger en samling om tre mindre stensättningar, fornlämning 56:1-3. Ytterligare några hundra meter mot sydväst finns ett gravfält innehållande tre stenrösen och två stensättningar, fornlämning 55:1. Rösena på gravfältet har en storlek av 6–8 meter i diameter. Det var det större av dessa rösen som var aktuellt för undersökningen. Det finns också ett stenröse och ett antal stensättningar 200 meter söder om det aktuella gravfältet, fornlämning 54:1-3. På Fornäs udd finns också en rad andra registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar; gruvhål (266:1, 330 och 333), gruvområden (281:1 och 282:1), kalkbrottsområde (269:1), kolningsanläggningar (326, 331, 332 och 335),

Figur 8. Det största röset längst ut på den norra spetsen av Fornäs udd, fornlämning Vika 57:1. Foto från söder, Joakim Wehlin.

lägenhetsbebyggelse, hus- och kojgrunder (328, 329 och 331), en båtlänning (327) och ett fiskeläge (325) (FMIS).

Syfte

Det huvudsakliga syftet med undersökningen var att klargöra om röset var en grav från bronsålder. Utöver detta fanns frågeställningar kring vem eller vilka som begravts i röset? Hur länge har rösets använts och har det möjligen återanvänts vid något tillfälle i historien? Hur var röset konstruerat och hur lång tid tog det att bygga?

Förutom den vetenskapliga betydelsen var förmedling en stor del av undersökningen. Ett syfte var att genomföra undersökningen tillsammans med ideella deltagare från bygden och att möjliggöra att resultaten spreds på såväl sociala medier som i tv, radio och tidningar.

Metod och genomförande

Undersökningen genomfördes tillsammans med ideella deltagare, främst från Vika-Hosjö hembygdsförening (figur 9). Dessa handleddes i fält av arkeologer från Dalarnas museum.

Figur 9. Deltagare på väg till undersökningen på Fornäs udd. Foto: Krister Källström.

Figur 10a-c. Stenrösens sydöstra del under nedmontering. Röset plockades av i fyra omgångar och på bilderna syns konstruktionen efter att lager 1, 3 och 4 plockats av. Foto från sydöst, Krister Källström.

Stenröset undersöktes till hälften och det gjordes i två etapper. Med anledning av att vi inte visste vilken arbetsinsats som krävdes plockades den sydöstra fjärdedelen av röset först och senare även den sydvästra fjärdedelen. Stenen plockades av för hand och lades på hög en bit bort, söder om röset. Stenarna plockades av i fyra omgångar (figur 10a-c). Marken under stenarna handgrävdes med skärsliv för att kontrollera om vi nått icke kulturpåverkad jord.

Varje bortplockat lager dokumenterades via fotogrammetri, en 3D-dokumentation via fotografering. Metoden blir allt vanligare inom arkeologin (Remondino & Campana 2014) och det finns en rad olika mjukvaruprogram att använda. Vi har använt det kommersiella programmet *Agisoft PhotoScan Professional* (Agisoft 2014). Arbetsprocessen kan kort beskrivas enligt följande: Först fotograferades röset runt om i 360° och från två vinklar, i horisontalplan och sedan snett ovanifrån. Därefter fördes fotona in i programmet *Photoscan* som fastställer kamerans position i relation till respektive foto och söker gemensamma pixlar i fotona. Från dessa pixlar bygger sedan programmet ett glest punktmoln. Programmet använder efter detta en större andel av pixlarna i fotona och bygger ett tätare punktmoln. Utifrån det täta punktmolnet rekonstruerar programmet ett geometriskt nät och på så vis skapas objektets yta. Avslutningsvis använder programmet informationen från fotona och skapar en textur på objektet.

Resultatet blev en 3D-modell som kunde användas för tolkning efter fältarbetet och för visualisering. Rösets storlek samt att det låg i en sluttning gjorde det svårt att fotografera nedifrån och därför är delar av modellen inte lika skarp.

De yttre stenarna av röset, kantkedjan, plockades aldrig bort utan mättes in med RTK-GPS samt handritades i plan. När halva röset var avplockat dokumenterades profilen genom fotografering samt handritning.

Efter genomförd undersökning återfördes stenarna och den ursprungliga konstruktionen återskapades.

Utöver undersökningen av stenröset genomfördes en ingående kartering av de omkringliggande rösena och stensättningarna på Fornäs udd. Denna kartering genomfördes med RTK-GPS

Jord från kulturlager samlades in och analyserades genom makrofossilanalys av Jens Heimdahl, kvartärgeolog vid Arkeologerna, Statens historiska museer.

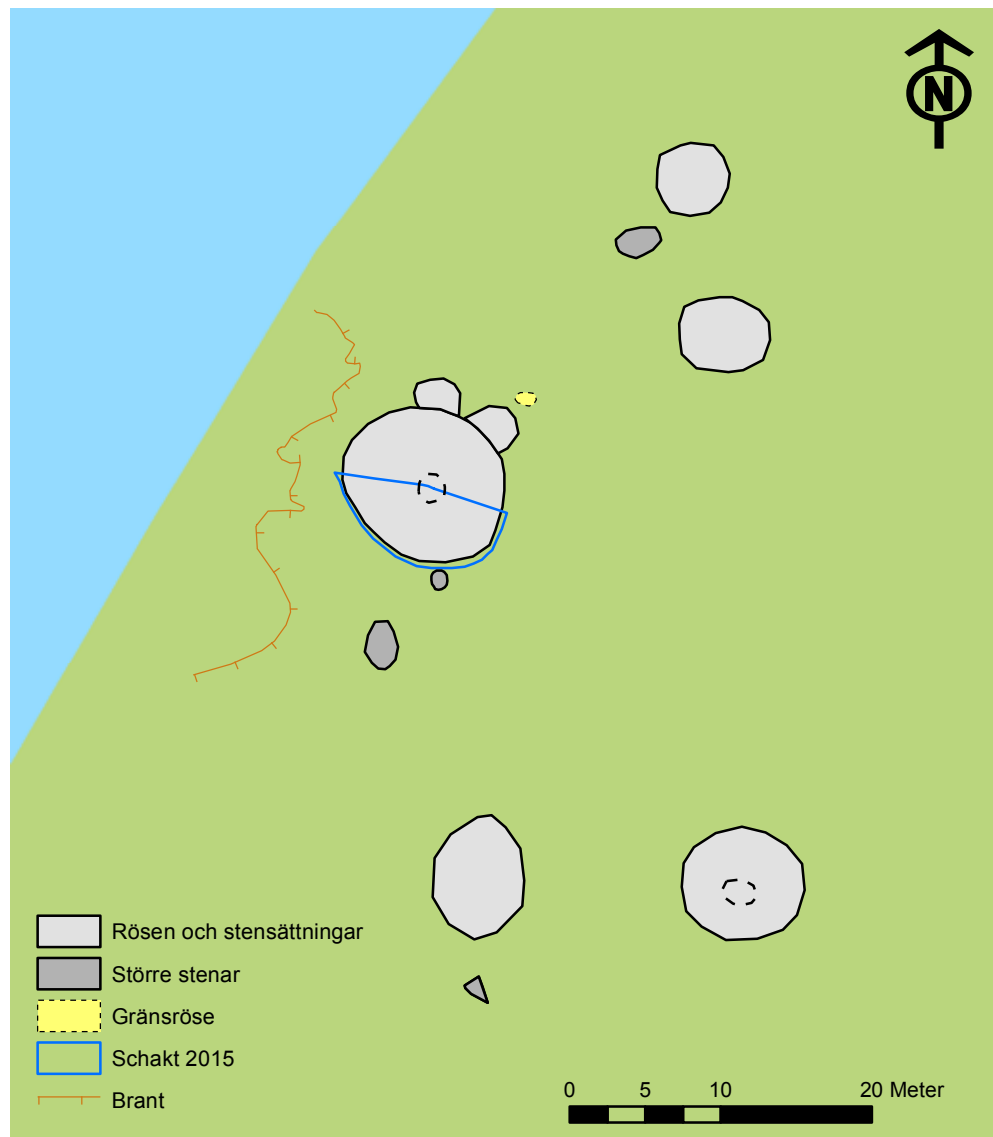
Undersökningen kunde följas direkt på sociala medier via Dalarnas museums Facebook-sida samt Instagram.

Resultat

Det visade sig relativt snart efter att undersökningens inletts att det skulle vara möjligt att lyfta av halva stenröset. Med erfarenhet från bronsåldersrösen i södra Sverige finns centralgraven och övriga gravar vanligen i den södra delen av röset och av den anledningen valdes denna del för undersökning. Schaktet sträckte sig en bit utanför kantkedjan på röset och blev därför 44 kvadratmeter stort (figur 11).

Det aktuella röset är något ovalt (NV-SÖ) och är 11x10 meter stort. Röset ligger i en sluttning ned mot sjön och det är också större åt detta håll i förhållande till den dokumenterade kantkedjan (figur 12). Det är därför möjligt att stenar rasat ned över tid. Ser vi till den dokumenterade kantkedjan är denna 10 meter i diameter. Centralt uppe på röset fanns en grop 0,8 meter i diameter och

Figur 11. Det aktuella röset med 2015 års schakt markerat med blått. Tjugotalet meter syd och sydöst om röset finns ytterligare två stenrösen. Nordöst om det aktuella stenröset finns två stensamlingar som skulle kunna utgöra stensättningar eller flacka stenrösen. På det aktuella rösets nordöstra sida och hopbyggt med detta finns två mindre stensättningar, dessa är inte registrerade i fornminnesregistret. I området kring rösen finns också ett antal större stenar. Skala 1:500.

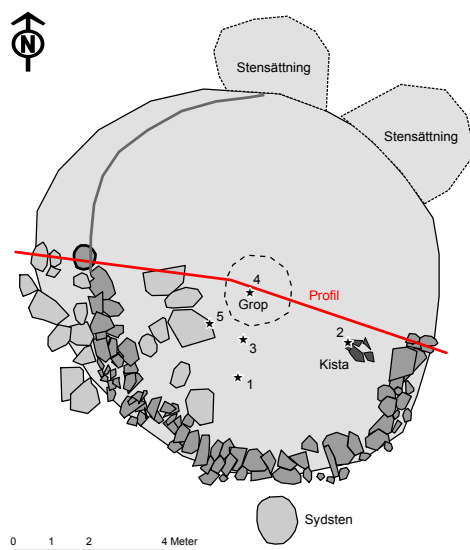
0,7 meter djup. Gropen skulle kunna vara resterna efter en tidigare plundring, men det skulle också kunna vara en del av den ursprungliga konstruktionen. Höjden på röset var 1–1,2 meter. Röset låg dock i en sluttning ned mot sjön så skillnaden på den lägsta och högsta punkten var 3 meter (figur 13).

Ett av syftena med undersökningen var att förstå rösets konstruktion samt få en idé kring hur lång tid det kan ha tagit att bygga. Av dessa anledningar plockades stenen av lagervis och den effektiv arbetstid räknades. Totalt uppskattas mängden sten till 30 kubikmeter. De flesta stenarna var av den storleken att en person kunde lyfta den. Ett mindre antal behövde rullas och lyftas av två personer och ett fåtal var av sådan storlek att vi lät dem ligga kvar i röset (figur 12). På det hela taget var det 13 personer som lyfte sten och deltagarna var i alla åldrar med en majoritet i övre medelåldern. Det tog 105 arbetstimmar att lyfta av stenen och ungefär 50 timmar att lägga tillbaka den igen (figur 14a-c). Detta ger en fingervisning om tiden det tagit att bygga röset

i förhistorisk tid. Med tanke på att vi hade stenen direkt tillhands behöver en viss tid läggas till för att samla in denna. Uppskattningsvis borde det ha tagit omkring en arbetsvecka för tio personer att färdigställa röset.

Inga konstruktionsskillnader påträffades i röset förutom att det några decimeter från botten, det vill säga ovanpå det undre stenlagret, fanns ett tunt mörkt jordlager (figur 13). Prover från detta lager analyserades genom makroskopisk analys.

I stenrösets östra del och direkt uppe på det nyss nämnda mörka jordlagret påträffades en stenkista. Stenkistan var uppbyggd av plana stenhällar som var placerade i en fyrkant 0,5x0,3 meter stor och 0,4 meter hög (figur 15-16). Denna kista skulle kunna ha innehållit en begravning, men vid undersökningen fanns inte benen kvar. Denna typ av stenkistor är vanligt förekommande i gravar från yngre bronsålder, 1100–500 f.Kr.

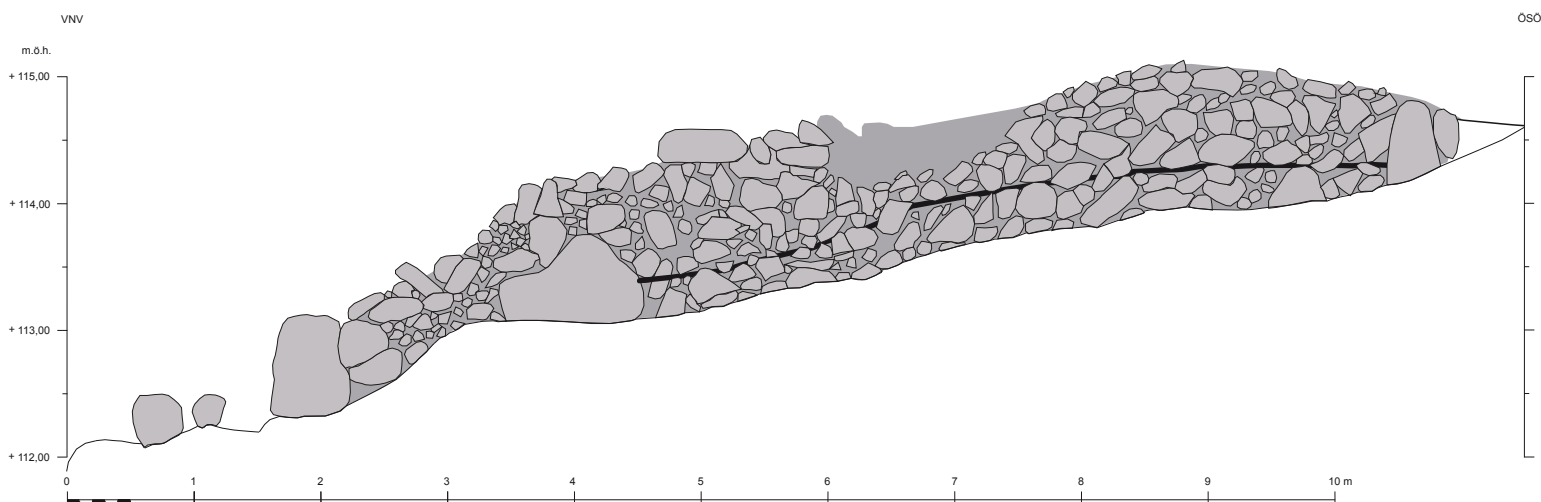

Figur 12. Planritning över det aktuella röset och schaktet. På planen syns kantkedjan och dess presumtiva förlängning (mörkgrått), större stenar (ljusgrått), plats för jordprov (stjärna), den centrala gropen samt placeringen för den påträffade stenkistan. Skala 1:200.

Makroanalys

Nära botten på röset fanns ett några centimeter tjockt kolrikt jordlager (figur 13). En makroskopisk analys har genomförts på fem jordprover från detta lager (bilaga 1). Proverna togs på olika ställen i röset (figur 12).

Gravar från brons- och järnåldern har vid många tillfällen visat sig innehålla spår av matlagning, vilket kan tolkas som spår av en form av kommuniions-

Figur 13. Profiliriting av röset. Den svarta randen markerar det tjocka kolrika jordlager som påträffades och analyserades makroskopiskt. Det svarta lagret skiljer rösets två olika skeden åt. Först har det varit platt för att sedan byggas på. Skala 1:60.

Figur 14a-b. Röset före under och efter undersökningen. Samtliga foton är tagna från öster, Joakim Wehlin.

Figur 15. Den påträffade stenkistans placering intill kantkedjan på röset. Foto från öster, Joakim Wehlin.

offer. Frågeställningen i detta fall var huruvida vi kunde se sådana spår här, eller om det makroskopiska materialet på annat sätt kunde kasta något ljus över den rituella praktik som omgärdat gravläggningen och röset.

Vid sidan om förkolnat trä och ris och enstaka örtfragment innehöll inte proverna något material som antyder matlagning eller brännande av säd på platsen. Analysen av jorden visar att det sannolikt rör sig om jord och material som fallit ned och ansamlats genom åren. Det skulle också kunna vara rester av en äldre markyta och i så fall visar det att röset byggts i två omgångar. Det vill säga att röset i ett första skede varit flackt, endast några decimeter högt, och sedan byggts på vid ett senare tillfälle.

Datering

Vid undersökningen påträffades inget föremål eller begravning som skulle kunna användas för en datering av röset. Den påträffade hällkistan talar dock för en möjlig datering till yngre bronsålder eller äldsta delen av järnålder, 1100–1 f.Kr.

Kartering

Förutom den inre konstruktionen i det undersökta röset finns ett par yttre omständigheter att uppmärksamma. Först och främst rör det de två stensättningarna som påträffades i direkt anslutning till

Figur 16. Den påträffade stenkistan. Tumstocken intill är ca 20 cm lång. Foto från söder, Joakim Wehlin.

Figur 17. Den nästan äggformade stenen i västra delen av rösets kantkedja. Se placeringen på figur 12. Foto från väster, Joakim Wehlin.

det aktuella rösets norra och nordöstra del (figur 12). Dessa stensättningar är 2-3 meter i diameter och 0,1-0,2 meter höga. De har byggts efter det ursprungliga röset och är sannolikt gravar från järnålder.

På rösets södra sida fanns en större sten som skulle kunna tolkas som en sydsten. De är vanligt förekommande i rösemiljöer längre söderut i landet (Wehlin 2013). Liknande stenar finns intill de andra rösen på Fornäs udd (figur 11). En annan intressant sten var synlig i kantkedjans västra del (markerad med bredare kontur i figur 12). Stenen stod ut från övriga och var till

Figur 18. Branten ned mot sjön där människor vid något tillfälle i förhistorisk eller historisk tid brutit loss sten. Foto från sydväst, Joakim Wehlin.

Figur 19. Bertil Carlsson från Vika blir interjuvad av Sveriges television vid undersökningen. Foto: Krister Källström.

synes utvald (figur 17). Betydelsen av denna sten kunde inte den aktuella undersökningen ge svar på, men den är riktad mot sjön.

Gällande övrig sten i röset tycktes den plockad i den närmaste omgivningen. En del av stenarna var kantiga och kan möjligen ha brutits loss från berget nedanför röset. Där finns en markant brant (figur 11). Det är tydligt hur människan vid något tillfälle gjort åverkan på berget där, men när detta skett är svårt att säga (figur 18). Stenen kan också ha brutits loss i historisk tid, i samband med aktiviteter kopplade till det intilliggande kalkbrottet, fornlämning Vika 269:1.

Förmedling

En stor del av undersökningen syftade till att förmedla arkeologin och sprida kunskap om en del av Dalarnas förhistoria som vi vet väldigt lite om. Av den anledningen genomfördes undersökningen tillsammans med frivilliga från bygden, speciellt inbjudna var Vika-Hosjö hembygdsförening. Information om undersökningen spreds till lokal media samt till markägarna på Fornäs udd. Undersökningen besöktes av tjugotalet personer trots ihållande regn nästan alla grävdagar. Grävningen fick relativt stort medialt genomslag. Sveriges television (SVT) sände inslag från grävning lokalt den 14 juli och nationellt dagen därpå (figur 19). Dalarnas tidningar (DT) hade ett reportage den 14 juli och P4 Radio Dalarna sände från platsen den 9 juli. Tyvärr avslutades undersökningen dagen efter inslagen i SVT och DT den 15 juli, vilket gjorde att många besökare dök upp för sent.

Utöver det mediala intresset har resultatet från undersökningen presenterats i Dalarnas museums årsbok 2016 med temat arkeologi (Wehlin & Lannerbro Norell 2016), Dagsverkets fjärde nummer 2016 (Wehlin 2016) med temat arkeologi samt i en artikel i Arkeologi i norr (Wehlin MS).

Slutsatser och utvärdering

Det vetenskapliga resultatet av undersökningen blev inte vad vi hoppats på. Den del av röset som undersöktes, den södra, visade sig inte innehålla några daterbara fynd eller kvarvarande begravningar. Dock påträffades en mindre hållkista som sannolikt utgör resterna efter en begravning som bör dateras till perioden 1100–1 f.Kr. Undersökningen kunde dock visa att röset sannolikt byggts i två etapper med relativt lång tid emellan. Först har röset varit flackt, endast några decimeter högt, för att senare byggas på med den kupol det har idag. Denna tillbyggnad skedde möjligen i samband med begravningen i den hållkista som påträffades. Ytterligare ett tag efter att röset fått den kupol av sten det har idag byggdes två mindre stensättningar i direkt anslutning till rösets norra del. Dessa stensättningar är svåra att datera närmare än till järnålder.

Genom att dokumentera antalet effektiva timmar av stenplockande fick vi också fingervisningar om hur lång tid det kan ha tagit att bygga ett röse likt detta i förhistorisk tid.

Den arkeologiska undersökningens mervärden utöver de vetenskapliga resultaten kan dock sägas ha varit goda. Engagemanget från lokalbefolkningen var stort och organisationen att genomföra undersökningen tillsammans med den lokala hembygdsföreningen var lyckat. Alla dagar fanns utbildade arkeologer på plats, men erfarenheten visade att minst två arkeologer behövs oavsett antal av medverkande från allmänheten.

Tack

Ett varmt tack riktas till Vika–Hosjö hembygdsförening samt övriga frivilliga som ställde upp trots att vädergudarna var emot oss. Stort tack också till Länsstyrelsen Dalarna som varit med och finansierat stora delar av undersökningen.

Sammanfattning

En av de förhistoriska tidsperioderna som vi vet minst om i Dalarna är den som vanligen benämns bronsålder, 1700–500 f.Kr. Vid denna tid tycks livet ha förändrats för människorna. Det syns tydligt i det arkeologiska materialet. Helt nya typer av fornlämningar och föremål dyker upp. Främst rör det sig om gravar i form av stora stenrösen och många av dessa finns ännu kvar.

På Fornäs udd vid sjön Runn i Vika socken finns flera sådana gravrösen. De kan sannolikt dateras till bronsålder. Den förmodade dateringen bygger på rösenas utseende, placering och storlek, detta i en jämförelse med stenrösen som finns i södra Sverige och längs östersjökusten. Endast ett par sådan rösen har tidigare undersökts av arkeologer i Dalarna, och inga fynd har gjorts som kan säkerställa en datering.

För att fylla denna kunskapslucka i Dalarnas förhistoria genomförde Dalarnas museum en forskningsundersökning av det ena röset på Fornäs udd, fornlämning Vika 55, i juli 2015. Vid undersökningen medverkade frivilliga, främst från Vika–Hosjö hembygdsförening.

Det huvudsakliga syftet med undersökningen var att klargöra om röset var en grav från bronsålder. Utöver detta fanns frågeställningar kring vem eller vilka som begravts i röset? Hur länge har rösets använts och har det möjligen återanvänts vid något tillfälle i historien? Hur är röset konstruerat och hur lång tid tog det att bygga?

Stenröset undersöktes till hälften och stenen plockades av för hand. Stenen plockades av i fyra omgångar och varje bortplockat lager dokumenterades via fotogrammetri. Totalt uppskattas mängden sten till 30 kubikmeter. De flesta stenarna var av den storleken att en person kunde lyfta dem. Ett mindre antal behövde rullas och lyftas av två personer och ett fåtal var av sådan storlek att vi lät dem ligga kvar. Det tog 105 arbetstimmar att lyfta av stenen och ungefär 50 timmar att lägga tillbaka den igen. Detta ger en fingervisning om tiden det tagit att bygga röset i förhistorisk tid.

Inga konstruktionsskillnader påträffades i röset förutom att det några decimeter från botten, det vill säga att över ett lager med sten, fanns ett tunt mörkt jordlager. Prover från detta lager analyserades genom makroskopisk analys. Analysen visar att det sannolikt rör sig om jord och material som fallit ned och ansamlats genom åren. Det skulle också kunna vara rester av en äldre markyta och i så fall visar det att röset byggts i två omgångar. Det vill säga att röset i ett första skede varit flackt, endast några decimeter högt, och sedan byggts på vid ett senare tillfälle.

I stenrösets östra del och direkt uppe på det nyss nämnda mörka jordlagret påträffades en stenkista. Stenkistan var uppbyggd av plana stenhällar som var placerade i en fyrkant. Denna kista kan ha innehållit en begravning, men benen har i så fall mulnat bort. Denna typ av stenkistor är vanligt förekommande i gravar från yngre bronsålder, 1100–500 f.Kr.

Det vetenskapliga resultatet av undersökningen blev inte vad vi hoppats på. Den arkeologiska undersökningens mervärden utöver de vetenskapliga resultaten kan dock sägas ha varit goda. Engagemanget från lokalbefolkningen var stort och organisationen att genomföra undersökningen tillsammans med den lokala hembygdsföreningen var lyckat.

Undersökningen fick relativt stort medialt genomslag. Sveriges television sände inslag från grävning både regionalt och nationellt. Dalarnas tidningar samt P4 Radio Dalarna hade reportage från grävningen.

Referenser

- Agisoft (2014). *Agisoft PhotoScan User Manual Professional Edition, Version 1.0.0*. http://downloads.agisoft.ru/pdf/photoscan-pro_1_0_0_en.pdf.
- Carlsson, Eva (2016). Gravvar och gravgömmor. I: Carlsson, Eva (red.) *Arkeologi i Dalarna*. Dalarnas Fornminnes och Hembygdsförbund. Falun. s. 250-295
- Hyenstrand, Åke (1972). Innan Skedvi blev Skedvi. I: Hyenstrand, Åke & Ronsten, Jakob (red.). *Stora Skedvi. 1, Socknen, dess utseende, historia och näringar*. Sockenbokskommittén. Stora Skedvi. s. 59-61
- Remondino, Fabio & Campana, Stefano (red.) (2014). *3D recording and modelling in archaeology and cultural heritage: theory and best practices*. Archaeopress. Oxford.
- Serning, Inga (1966). *Dalarnas järnålder*. Stockholm.
- Skålberg, Pia (1989). Arkeologisk undersökning av en stensättning –rää 21- i Grytnäs socken, Dalarna. Arkeometallurgiska Institutet AMI. Rapport nr 12/89.
- Wehlin, Joakim (2013). Östersjöns skeppssättningar. Monument och mötesplatser under yngre bronsålder. Göteborgs universitet. Göteborg.
- Wehlin, Joakim (2016). Stenbärare på Fornäs udd. *Dagsverket* 34:4. Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund och Dalarnas museum. Falun. s. 4.

- Wehlin, Joakim (MS). Gravformer och identitet i bronsålderns periferi. *Arkeologi i Norr* 16. Institutionen för idé- samhällsstudier, Umeå universitet. Umeå.
- Wehlin, Joakim & Lannerbro Norell, Maria (2016). Gravrösen och den första metallen. I: Carlsson, Eva (red.). *Arkeologi i Dalarna*. Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund. Falun. s. 176-211
- Östmark, Kerstin (1982). *En stensättning från äldre järnålder: fornlämning 20 Smedsbo, Grytnäs socken, Dalarna*. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Stockholm.

Arkiv

FMIS, Fornsök: www.fmis.raa.se

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens diarienummer:	431-2864-2015
Socken:	Vika
Fornlämning, raä nr:	55
Fastighet:	Rensbyn 11:25
Koordinater, SV: (SWEREF99 TM)	N 6709508 E 536117
Höjd (RH 2000):	112-115 möh
Inmätning:	RTK-GPS
Utförandetid:	2015-07-06 – 2015-07-15
Undersökt yta:	44 kvm
DM projektnummer:	410, P172
DM diarienummer:	33/15
DM fotoaccession:	2016 46
DM fyndaccession:	Inga fynd tillvaratagna
Arkeologisk personal:	Joakim Wehlin, Greger Bennström & David Fahlberg
Övriga medverkande:	Bertil Carlsson, Marcus Gullarberg, Johan Hedbom, Peranders Ingebro, Elis Källström, Kersti Källström, Krister Källström, Marianne Löfgren, Viktor Löfgren och Johanna Thimerdal
Fältarbetsledare:	Joakim Wehlin
Projektansvarig:	Joakim Wehlin

Dokumentationsmaterialet förvaras på Dalarnas museum och består av 99 digitala foton, en 3D modell i pdf-format, 2 plan- och profilritningar, 30 Shape-filer och en 43 minuter lång spelfilm på DVD.

Jens Heimdahl, Statens historiska museer
2016-01-26

Bakgrund och syfte

Under den arkeologiska undersökningen av bronsåldersröset vid Fornäs udd 2015, togs fem jordprover för analys av makroskopiskt innehåll med fokus på växtrester. Gravar från brons- och järnåldern har vid många tillfällen visat sig innehålla spår av matlagning vilket kan tolkas som spår av en form av kommunionsoffer, och frågeställningen i detta fall är huruvida vi kan se sådana spår här, eller om det makroskopiska materialet på annat sätt kan kasta något ljus över den rituella praktik som omgärdat gravläggningen och röset.

Metod och källkritik

Provtagningen genomfördes av arkeologerna under utgrävningen. De innehöll torrvolymen om ca 0,3-0,7 liter jord per prov. Volymen mättes för varje prov och dessa preparerades sedan av arkeolog Maria Paring genom flotation enligt metod beskriven av Wasylikowa (1986) och våtsiktades med 0,25 mm maskvidd. Proverna förvarades fuktigt till dess att de skickades för analys. Identifieringen av materialet skedde under ett stereomikroskop med 7-100 gångers förstoring. Den makroskopiska analysen har främst behandlat växtmakrofossil (som inte är ved eller träkol), men även puppor, smältor, ben mm har eftersökts och kvantifierats.

Samtliga prover innehöll gott om levande förna i form av rottrådar, mossor, tallbarr och träflis, och det är tydligt att den provtagna jorden utgör en del av en aktiv biologisk horisont där material av mindre fraktioner kontinuerligt omlagrats till nutid. Bevarandegraden är låg och graden av postdepositionellt inblandat material till följd av bioturbation finns där i form av en modernare fröbank. Även den oförkolnade fröbanken kan dock i vissa fall innehålla spår av en äldre fröbank (i synnerhet om dessa fröer är motståndskraftiga mot nedbrytning), men då detta inte kunnat säkerställas har endast det förkolnade materialet i dessa prover analyserats.

Analysresultat

I bifogade resultattabell har en del av materialet (det som inte är fröer och frukter) kvantifierats enligt en grov relativ skala om 1-3 punkter, där 1 punkt innebär förekomst av enstaka (ca 1-5) fragment i hela provet. 2 punkter innebär att materialet är vanligt – att det i stort sett hittas i alla genomletningar av de subsamlingar som görs. 3 punkter innebär att materialet är så vanligt att de tillhör de dominerande materialen i provet och man hittar det var man än tittar.

Diskussion

Vid sidan om förkolnat trä och ris och enstaka örtfragment innehöll inte proverna något material som antyder matlagning eller brännande av säd på platsen. Förekomsten av grankottefjäll är anmärkningsvärt eftersom gran blir vanlig i området först mot början av järnåldern. Möjligen utgör de brända grankottefjällen spår av röjningsbränder eller andra bränder som ägt rum på platsen efter rösets anläggande, kanske i sen tid. Intrycket att det bland det förkolnade träresterna också finns yngre material förstärks av att det i prov 4 förekommer trä som endast delvis är förkolnat och som knappast kan vara äldre än ett par hundra år. Detta ger anledning till försiktighet vid utplockandet av material för ¹⁴C-datering.

Referenser

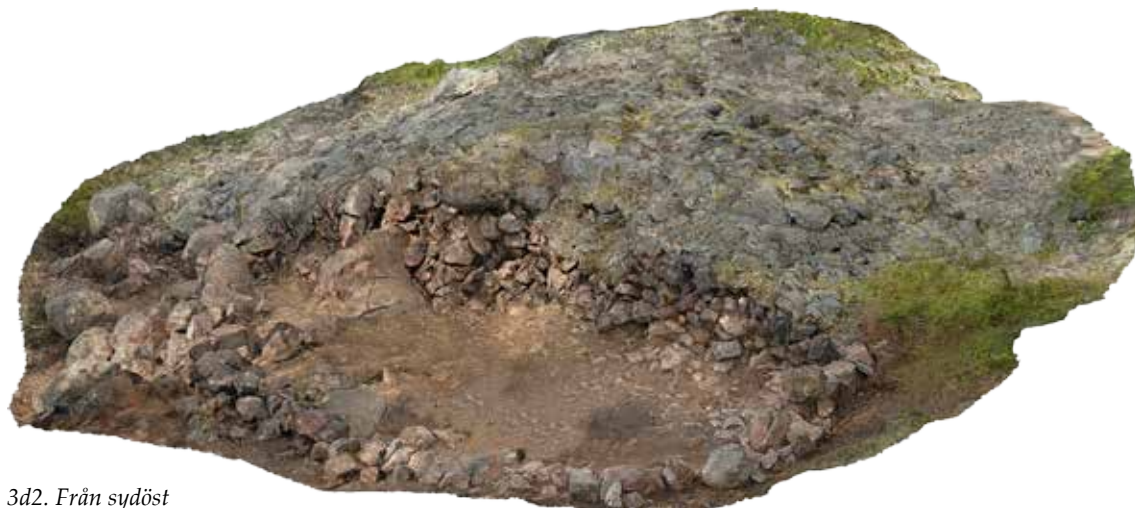
- Giesecke, T., 2004: *The Holocene spread of Spruce in Scandinavia*. Uppsala universitet. Uppsala
Wasylikowa, K., 1986: Analysis of fossil fruits and seeds. I Berglund, B. E. (ed.): *Handbook of Holocene Palaeoecology and Palaeohydrology*. John Wiley & Sons Ltd. 571-590

Fornäs udd		JP	1	2	3	4	5
	F	100-101	102	314	567	576	
	Kontext	markhorisont V-prof		Botten centralt	Centralt	Äldre markhorisont	
	Volym	0,3	0,6	0,6	0,7	0,5	
Vedartade växter	Träkol	••	••	•••	•••	••	
	Kvist/knopp					•	
	Grankottefjäll	•			•		
Örtartade växter	Örtfragment	•					

3d1. Från söder

3d2. Från sydöst

3d3. Uppifrån

Dalarnas museum

Postadress

Box 22, 791 21 Falun

Besöksadress

Stigaregatan 2-4, Falun

Tel 023-666 55 00

info@dalarnasmuseum.se

www.dalarnasmuseum.se